

Rješenje enigme navodnoga pisma nadbiskupa Stepinca papi od 18. svibnja 1943. godine

Jure Krišto*

Sažetak

U sudskoj raspravi 1946. nadbiskup je Stepinac odlučno zaniijekao da je autor pisma koje mu je Jakov Blažević pokazao, a njegov odvjetnik ukazao je na bitne elemente koji potvrđuju da je to pismo krivotvorina. U ovom članku autor pokazuje koje sve osobitosti navodnoga pisma navode na zaključak da Stepinac nije mogao biti njegov autor. Osim toga, nedavno su na vidjelo izišli podatci koji pokazuju tko su stvarni autori teksta koje su pripisali Stepincu. Time je nedvojbeno razriješena enigma čije je stvaranje započeto montiranim suđenjem zagrebačkomu nadbiskupu i desetljećima širenoj propagandi od raznih interesnih skupina.

Ključne riječi: Stepinac; krivotvoreno pismo; suđenje; Srpska pravoslavna crkva; vjerski prijelazi; četnici; zločini; katolicizam; pravoslavlje

Uvod

Tijekom montiranoga suđenja zagrebačkomu nadbiskupu Alojziju Stepincu u raspravi 2. listopada 1946. javni je tužitelj Jakov Blažević pokazao Stepincu svežanj papira uz pitanje: “Je li to Vaše pismo?”, a Stepinac, nakon duljega pregledavanja papira odgovorio: “To nije moje”.¹ Predmet te izmjene riječi bilo je navodno pismo datirano 18. svibnja 1943., za koje je javni tužitelj tvrdio da ga je nadbiskup Stepinac pisao i poslao papi Piju XII. Pismo je bilo sumnjivo već zbog neobična izgleda: napisano strojem na običnom papiru bez zaglavlja, papa je oslovljen na neobičan način, završava još neobičnijim zaključkom (»U presvetom Srcu Isusovu odani«) te, uz naznaku nadbiskupa Stepinca kao autora, bilo je nepotpisano — sve je ukazivalo na krivotvorenje.²

* Prof. dr. sc. Jure Krišto, zaslužni znanstvenik u miru, Hrvatski institut za povijest. Adresa: Opatička 10, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: jukristo@gmail.com

1 HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Stenografski zapisnik suđenja, str. 2306–2310.

2 Verzija navodnoga pisma u: HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Stenografski za-

Jedan od Stepinčevih branitelja na sudu Ivo Politeo upozorio je upravo na te detalje u dokazivanju zašto je to navodno pismo zapravo krivotvorina (Štambuk–Škalić, 1996, 203–206). Američki vicekonzul u Zagrebu Peter Constan, koji je svagdan bio prisutan na sudskim zasjedanjima i koji je imao osobnoga prevoditelja, tvrdio je da je sud odbacio autentičnost toga dokumenta.³ Možda je vicekonzul ispravno zaključio, jer se u objavljenoj završnoj presudi to pismo ne spominje (Stanić, 1946, 359–363; Harris, 2016, 11–12 i 237–238). Komunisti su ipak mislili da bi to navodno pismo moglo poslužiti kao izvrsno propagandno sredstvo, a Srpska pravoslavna crkva tako misli sve do danas. Naime, vrh Srpske pravoslavne crkve i danas se rado služi tim navodno Stepinčevim pismom kako bi spriječio njegovu kanonizaciju.⁴

Komunisti su priječili objavu integralnoga teksta toga navodnoga Stepinčeva pisma papi, a novinari i povjesničari objavljivali su samo njegove dijelove, očito u propagandne svrhe. Zato je stvarni sadržaj toga teksta do sada bio manje poznat široj javnosti. To je šteta, jer je njegov sadržaj u najmanju ruku zanimljiv, a mogao bi biti i katalizator ozbiljnih razgovora između Hrvatske i Srbije i njihovih naroda, pa i između Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Naime autor ili autori toga pisma poslužili su se povijesnim argumentima i dokumentima koje je hrvatska historiografija poznavala i upotrebljavala. Utoliko je to pismo prigoda da se sučele povijesni argumenti i iznesu međusobni prigovori Srba i Hrvata zbog “povijesne krivnje” uzrokovane zločinima i nepravdama jednih prema drugima.

1. *Sudski i historiografski prijepori oko autentičnosti pisma*

Određenu dozu nejasnoće o povezanosti nadbiskupa Stepinca s tim pismom papi unio je vatikanski dnevnik *L'Osservatore Romano*, objavivši na dan Stepinčeve osude 11. listopada 1946. izjavu koja se ticala toga navodnoga pisma od 18. svibnja 1943. godine:

Na raspravi održanoj 2. listopada [1946.] na suđenju u Zagrebu, javni je tužitelj pokazao, na teret preuzvišenoga monsinjora Stepinca, hrvatski prijevod pisma koje je nadbiskup navodno naslovio na Svetu Stolicu, 18. svibnja 1943. Ovlašteni smo izjaviti da su, nakon provedenih istraživanja u Arhivu Državnoga tajništva, nađeni neki listovi datirani 18. svibnja 1943., čiji sadržaj odgovara samo djelomično sažetku koji je čitao javni tužitelj. Osim toga, za razliku od svih pisama nadbiskupovih Svetoj Stolici, taj dokument — kojemu nije posvećena nikakva pozornost — sav je pisan strojopisom na papiru bez impre-

pisnik suđenja, str. 26–36. Prekrižene su prethodne paginacije od str. 1 do 11 i 337 do 387. Tekst pisma na talijanskom dostupan je u: HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. Vrhovni sud NRH, Sudski stup 6/1946., str. 808–823.

- 3 USA–NARA. RG 59. General Records of the Department of State. Prilog br. 2 Pošiljci br. 2 od 14. listopada 1946. od Petera Constana, američkoga vicekonzula, Američki konzulat. Memorandum naslovljen The Zagreb Trials: Trial of the Archbishop of Zagreb, Aloysius Stepinac, Zagreb, str. 3, dokument 860h.00/10/1446.
- 4 U pismu srpskoga patrijarha Irineja u ime Svetoga Sinoda papi Franji 30. travnja 2014. to je pismo navedeno kao Stepinčevo (Anon., 2016).

suma, u neuobičajenu obliku s obzirom na korespondenciju sa Svetom Stolicom te bez pečata i, što je još bitnije, nepotpisan (Anon., 1946).

Oni koji su htjeli povezati nadbiskupa Stepinca s tim pismom mislili su da su našli sigurnu potvrdu svojim sumnjama u rečenici koju je posredovalo Državno tajništvo: »[u] Arhivu Državnoga tajništva, nađeni [su] neki listovi, datirani 18. svibnja 1943., čiji sadržaj odgovara samo djelomično sažetku koji je čitao javni tužitelj« (Anon., 1946).

Nove elemente i dodatnu živost u raspravu o tom pismu unio je američki publicist hrvatskoga podrijetla Jozo Tomasevich (1908.–1994.). Iako nije bio povjesničar, nego ekonomist, nekim svojim knjigama postao je u nekim krugovima autoritetom za povijest sukobâ u Drugom svjetskom ratu i sudionika u njima na području bivše Kraljevine Jugoslavije.⁵ Posthumno je 2010. objavljena druga knjiga Tomasevicheve zamišljene trilogije (Tomasevich, 2010a), koju je njegova kći dala odmah prevesti i na hrvatski (ne uvijek uspješno) (Tomasevich, 2010b). U dodatku poglavlju *Crkve* pod naslovom *Je li izvješće nadbiskupa Stepinca Papi od svibnja 1943. autentično?* Tomasevich tvrdi da je u Public Record Office u Londonu našao dokumente »koji definitivno pokazuju da je izvještaj nadbiskupa Stepinca Vatikanu iz svibnja 1943., koji je on pred sudom navodno poricao i koje je njegov branitelj okarakterizirao kao krivotvorinu, doista autentičan.«⁶ Tomasevich je, dakle, zaključio da argumenti branitelja nadbiskupa Stepinca Ive Politea nisu bili utemeljeni i da nadbiskup Stepinac nije govorio istinu kad je zaniijekao autorstvo pisma koje mu je javni tužitelj pokazao.

Unatoč Tomasevichevoj sigurnosti o pronalasku konačna odgovora i razrješenja povijesne enigme, ipak je prebrzo skočio na zaključak o autentičnosti navodnoga pisma. Tomasevich nije postupio razborito kada nije uzeo u obzir opsežnu i uvjerljivu argumentaciju nadbiskupova branitelja na sudu Ive Politea ili pokazao zašto je neutemeljena. Počinio je i veliku metodološku pogrešku kad je odustao od potrage za izvornim dokumentom, čije je autorstvo utvrđivao. Da je imao u ruci izvorni tekst pisma, morao bi na temelju poznavanja nadbiskupova stila, jezika i osoba koje se spominju u pismu zaključiti da autor toga teksta ne može biti Stepinac. Osim toga, da je Tomasevich imao izvornik, možda bi uočio neke detalje koji bi bacili ozbiljnu sumnju u Stepinčevo autorstvo toga pisma. U njemu su tako kao nadbiskupove navedene ove riječi: »U jednom posebnom pismu sv. Stolici odgovorio sam na lažne i mržnjom nadahnute denuncijacije sa srpske strane, a naročito sa strane četnika, uperene protiv katoličke hijerarhije i protiv katoličkog klera u Hrvatskoj.«⁷ Da je Stepinac stvarni autor toga pisma, ne bi se u obraćanju visokim krugovima vatikanske administracije neodređeno referirao

5 Prvi svezak zamišljene trilogije bio je: Tomasevich, 1975.

6 »[Montgomery's report] showed conclusively that Archbishop Stepinac's report to the Vatican in May 1943, which he reportedly disavowed at his trial and which his counsel characterized as forgery, was in fact genuine« (Tomasevich, 2010a, 577–578).

7 Verzija navodnoga pisma na hrvatskom u: HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Stenografski zapisnik sudjenja, str. 26–36, početak točke br. 8.

na neko drugo pismo, nego bi ga identificirao datumom i uredovnim brojem te ne bi rekao neodređeno da ga je pisao »sv. Stolici«. Osim toga, Tomasevich bi iz poznavanja gradiva relevantna za Stepinca znao da je nadbiskup uistinu pisao državnomu tajniku kardinalu Maglioneu 24. svibnja 1943. i to je pismo bilo odgovor na srpsko–pravoslavne optužbe. Nelogično je, međutim, da bi nadbiskup, ako je on autor pisma od 18. svibnja, rekao da je »u jednom posebnom pismu sv. Stolici odgovorio [...] na lažne i mržnjom nadahnute denuncijacije sa srpske strane« kada to pismo nosi nadnevak 24. svibnja 1943., a nadbiskup ga je osobno odnio u Rim i predao Državnomu tajništvu.⁸

Tomasevich je sve dodatno pobrkao kad je u Londonu dobio izvješće britanskoga izaslanika u Vatikanu Francisa d’Arcy Osborna od 17. veljače 1944. svojoj vladi.⁹ Osborne je priložio i zapisnik razgovora svojega pomoćnika Hugh E. L. Montgomeryja s hrvatskim svećenikom Krunoslavom Draganovićem, koji je na izaslanstvo došao s posebnim preporukama iz Državnoga tajništva Svete Stolice. Tomasevichev je problem u tom što se uopće nije zamario propitivanjem bitnih okolnosti tih razgovora u Britanskom izaslanstvu i o njihovim akterima. Zadovoljio se dijelom Montgomeryjeva izvješća u kojem se kaže: »Profesor Draganović pokazao mi je također molbu zagrebačkoga nadbiskupa naslovljenu na papu, u kojoj se mons. Stepinac na široko bavi zločinima počinjenima na Hrvatima od strane komunističkih partizana i srpskih četnika.«¹⁰

Profesor crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Zagrebačkoga sveučilišta Krunoslav Draganović bio je krajem kolovoza 1943. dodijeljen neformalnomu hrvatskomu predstavništvu kod Svete Stolice te zadužen za pomaganje i povratak hrvatskih interniraca iz talijanskih logora u ime Caritasa Zagrebačke nadbiskupije i Hrvatskoga Crvenoga križa.¹¹ Stigao je u Rim »početkom rujna 1943.«,¹² no brzi razvoj ratnih prilika — kapitulacija Italije (8. rujna 1943.), njemačko zauzimanje Rima (10. rujna 1943.) — i spoznaja da će saveznici uskoro dobiti rat (već su bili stupili na Siciliju) nalagali su da se Draganović vrati u Hrvatsku. Promjene na međunarodnoj sceni nalagale su radikalniji zaokret u vođenju hrvatske politike i promjenu saveznika, s krajnjim ciljem sprječavanja da Hrvatska i hrvatski narod ponovo postanu dio neke nove Jugoslavije. U svakom slučaju, Draganović je u prosincu 1943. otišao natrag u Zagreb, gdje je želio ispi-

8 O tim i drugim detaljima o autentičnom Stepinčevu pismu Svetoj Stolici i neautentičnom od 18. svibnja 1943. usp. Krišto, 2018.

9 UK–TNA–FO. 371/44325, R 5331/850/92.

10 »Professor Draganović also showed me a petition addressed by the Archbishop of Zagreb to the Pope in which Monsignor Stepinac dwells at great length on the outrages alleged to have been committed against the Croats, both by the Communist Partisans and by the Serbian Chetniks« UK–TNA–FO. 371/44325, R 5331/850/92. Redigirani prijevod Gjura Grlice objavljen je u 1975. *Hrvatskoj reviji*, br. 4, str. 657–662.

11 Za nazive njegovih zaduženja i ovlasti u vezi s tim usp. Vrankić, 2014, 85–87.

12 Vrankić o Draganovićevu odlasku u Rim piše da je to bilo »krajem kolovoza 1943.« (Vrankić, 2014, 85). Usp. Akmadža, 2010, 94; Simčić, 2001.

tati takve mogućnosti. O tom je razgovarao s raznim uglednim ljudima iz politike, kulture i Crkve, uključujući i nadbiskupa Stepinca.¹³

Draganović se je vratio u Rim 16. siječnja 1944. (Mandić, 1991, 139),¹⁴ odlučan pronaći način da stupi u vezu sa Saveznicima i priopći im politička rješenja koja predlaže njegov krug utjecajnih hrvatskih političkih i crkvenih predstavnika. Takav je memorandum Draganović sastavio uz pomoć Antuna Wursterera, tajnika hrvatskoga poslanstva pri Svetoj Stolici, i predao ga 14. veljače 1944. predstavniku britanske ambasade pri Svetoj Stolici Francisu D'Arcyju Osbourneu. Memorandum u 15 točaka, koji je pokušao objasniti položaj Hrvata u tom političkom trenutku, bio je na njemačkom jeziku, a engleski prijevod britanski ambasador pri Svetoj Stolici poslao je svojem ministru vanjskih poslova.¹⁵

Osborne je poslao i sažetak razgovora koji je Montgomery imao s Draganovićem,¹⁶ kao i podatak da je Draganović pokazao Montgomeryju neke papire za koje je tvrdio da su kopija izvješća nadbiskupa Stepinca papi, a Montgomery je izradio gotovo dvije stranice citata i parafraza iz toga izvješća.

Tomasevich nije uopće uzeo u razmatranje te okolnosti ni Draganovićeve motivacije u svemu tome, nego je na temelju dijela Montgomeryjeva izvješća da mu je Draganović pokazao pismo nadbiskupa Stepinca papi, a on iz njega prepisao neke dijelove, trijumfalno zaključio: »možemo tvrditi da je potonji dokument [navodno Stepinčevo pismo papi datirano 18. svibnja 1943.] bio autentičan«.

Tomasevich je morao zapaziti da Draganovićev i Wursterov memorandum iznosi slične argumente kakvi se navode u tom navodnom pismu papi od 18. svibnja 1943.: »nekoliko stotina tisuća grobova koji leže između Hrvata i Srba zauvijek će ostati razlog za krvnu osvetu«; »ako Hrvatska ne može i dalje biti potpuno nezavisna, onda sigurno ne bi trebala biti dio balkanskoga saveza, ni na komunističkim ni na nacionalističkim osnovama, nego jedne zapadne, srednjoeuropske podunavske federacije«.¹⁷ Tomasevich je osobito morao zapaziti kako se Draganović u svojem memorandumu za Saveznike poziva na autoritete:

13 U dnevnik nadbiskupa Stepinca u sv. 5, na str. 148 i 149 spomenuto je da je prije povratka u Rim Draganović imao sastanak s nadbiskupom te da je ostao na ručku, ali se može pretpostaviti da su i političke prilike bile predmet tih razgovora. U redakciji dnevnika Lj. Bobana taj dio nije donesen.

14 Mandić piše kao da je Draganović tada stigao u Rim, tj. ne osvrće se na njegov dolazak početkom rujna 1943. godine.

15 UK–TNA–FO. 371/44325, R 5331/850/92. Osborne Edenu, Rim, 17. veljače 1944., povjerljivi br. 11. Prilog Memorandum dr. Draganovića i bilješka Hughu Montgomeryja. Usp. Živojinović, 1994, 70–72.

16 Čini se da se Draganović u to vrijeme više puta sastao s Montgomeryjem. U Dnevniku Antuna Wursterera, tajnika hrvatskoga poslanstva pri Svetoj Stolici (arhiv Hrvatskoga zavoda svetoga Jeronima), bilježnica III, srpanj–kolovoz, subota 8. srpnja 1944., str. 3, napisana je rečenica: »Draganović mi veli, da je bio u drž. tajništvu [Svete Stolice] i zatražio razgovor s Montgomeryjem. Tamo je sreo Msgr. Lutora (?) i ugovorio s njime sastanak za ponedjeljak.« Nejasno je zašto je tek u srpnju 1944. tražio preporuku Državnoga tajništva za sastanak s Montgomeryjem ako je već u veljači s njim razgovarao, što proizlazi iz diplomatske pošiljke ambasadora Osbournea od 17. veljače. Možda je ipak svaki put kad se htio s njim sastati morao tražiti posredništvo Državnoga tajništva.

17 UK–TNA–FO. 371/44325, R 5331/850/92. Osborne Edenu, Rim, 17. veljače 1944., povjerljivi br. 11. Prilog Memorandum dr. Draganovića i bilješka Hughu Montgomeryja, točke 14 i 15.

svi njegovi argumenti su »istinski izraz čvrstoga uvjerenja svih pozitivnih elemenata u današnjoj Hrvatskoj, a osobito crkvenih krugova na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem«. ¹⁸ Draganovićevo pozivanje na Stepinčevo pismo papi u razgovoru s Montgomeryjem služilo je samo pojačavanju njegovih argumenata iznesenih u memorandumu za Saveznike.

Ako Tomasevich nije smatrao nužnim povezati navodno Stepinčevo pismo papi s Draganovićevim memorandumom za Saveznike, mogao se legitimno i logički pitati odakle Draganoviću “kopija” pisma koje bi Stepinac pisao papi. Gotovo je sigurno da Draganović nije mogao imati stvarnu kopiju izvješća nadbiskupa Stepinca papi, jer ni crkvena praksa ni njegove osobne navike nisu bile takve da bi izvješća, po naravi povjerljiva, dijelio s nekim laikom ili svećenikom, pa ni u slučaju da imaju važne funkcije u društvu ili državnoj administraciji. I u nekim drugim slučajevima, nadbiskup je znao predstavniku hrvatske državne vlasti prepričati sadržaj svojega obraćanja papi ili državnomu tajniku, ali nije nikada sugovornicima davao na uvid, a još manje kopiju, onoga što je predavao papi (Blet et al., 1975, 221–224). ¹⁹

Tomasevich se zaključak zapravo svodi na to da je povjerovao u tvrdnju javnoga tužitelja na temelju toga što i u vatikanskom Državnom tajništvu postoje dijelovi slična sadržaja s onim u navodnom Stepinčevu pismu papi i što je Draganović dao dojam Montgomeryju da je ono što mu je pokazao kopija toga pisma papi.

2. *Razrješenje autorstva pisma pripisana Stepincu*

Zbog činjenice da nije tragao za originalom navodnoga Stepinčeva pisma papi, Tomasevich nije mogao znati još neke bitne osobitosti toga dokumenta, poput toga da postoje inačice pisma na talijanskom i na hrvatskom. ²⁰ Uobičajenom kritikom dokumenta sve upućuje na to da je talijanska verzija original iz kojega je načinjen hrvatski prijevod. Ta analiza također ukazuje na to da je autor bio netko tko je vrlo dobro poznao hrvatsku povijest i tadašnje hrvatske prilike, a nije isključena ni mogućnost da je bilo više autora. U svakom slučaju, Draganovićevo zračna ruka povjesničara bila je najvidljivija u tom pismu pripisanom Stepincu. ²¹

18 UK–TNA–FO. 371/44325, R 5331/850/92. Osborne Edenu, Rim, 17. veljače 1944., povjerljivi br. 11. Prilog Memorandum dr. Draganovića i bilješka Hugh Montgomeryja, točke 14 i 15.

19 Stepinac je neslužbenomu predstavniku NDH pri Svetoj Stolici Nikoli Rušinoviću “prepričao” sadržaj svoje predstave državnomu tajniku od 24. svibnja 1943. (Krišto, 2001, 49–50, 59–64, 78–80).

20 Pismo na talijanskom jeziku bilo je sastavni dio dokaznih materijala na sudu Stepincu. HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Sudski stup 6/46, omot 65.88. Dokazni materijali, str. 808–823.

21 Opširnije u: Krišto, 2018, bilj. 24. Viktor Novak (1948, 789) tvrdi da je kopiju navodnoga Stepinčeva pisma papi »poslao iz Rima ministarstvu vanjskih poslova Pavelićev izaslanik pri Vatikanu

Sve je postalo jasno kad je pred kraj 2018. mostarsko–duvanjski biskup Ratko Perić objavio knjigu o blaženom kardinalu Stepincu (Perić, 2018, 286–345). U odjeljku naslovljenom *Dodatak: Stepinac i NDH* (str. 195–345) biskup je objavio faksimile nekoliko redakcija pisma na talijanskom koje je pripisano nadbiskupu Stepincu. Dokumenti čije je faksimile biskup Perić objavio pronađeni su u Arhivu sv. Jeronima u Rimu (ASJ), podfond Radna grupa “Efendija” pod signaturom 3.3.1.1. Ime grupe “Efendija” naznačava Krunoslava Draganovića, jer su ga kolege ponekad tako zvali.

Iznimno je važno upravo to da postoje različite redakcije teksta koji je postao poznat kao “Stepinčevo pismo Papi od 18. svibnja 1943.” te da su na njima prepoznatljivi umetci raznih osoba. U prvu redakciju vlastoručno je unesen datum »18. maggio 1943« i 550 ispravaka različitim rukopisima. Druga je redakcija urednija i u nju je uneseno pedesetak ispravaka, većinom Draganovićevom rukom. Ta je redakcija dospjela i u ministarstvo vanjskih poslova NDH i u nju je umetnut samo jedan ispravak.²²

Osim Draganovićeva rukopisa u ispravcima u različitim redakcijama prepoznati su rukopisi Dragutina Kambera, svećenika Vrhbosanske nadbiskupije kao što je bio i Draganović, i još nekih, a ostali ostaju za odgonetnuti. Valja istaknuti da nema ni traga Stepinčevoj ruci u tim prepravcima.

Kako je već naznačeno, svrha pisma bila je obavijestiti Svetu Stolicu — a preko nje i zapadne saveznike — o stvarnim zbivanjima na području NDH i opasnostima koje prijete hrvatskomu narodu ako bi bio prisiljen poslije rata ponovo živjeti sa Srbima, tj. u državi u kojoj bi nedvojbeno opet Srbi bili dominantni. Autori pisma očito su vjerovali da ta svrha zavrjeđuje i impliciranje nadbiskupova autorstva te su se poslužili nadbiskupovim materijalima, osobnim razmišljanjima i političkim prosudbama. Pripisivanje teksta nadbiskupu Stepincu ostala bi interna informacija da kopija nije dospjela u ministarstvo vanjskih poslova NDH, a odatle u ruke komunističkih vlasti koje su pripremale suđenje Stepincu. Autori su pisma to potpisivanje Stepinčeva imena vjerojatno pravdali “višim ciljevima”, tj. pojačavanjem političkoga argumenta da Hrvati ne bi trebali ponovno živjeti u sastavu jugoslavenske države.

3. *Važnost navodnoga pisma papi*

Važno je da je pitanje autorstva toga pisma skinuto s dnevnoga reda, jer bi i propaganda konstruirana na temelju toga pisma trebala prestati. Sada je posve jasno da to pismo nije napisao Stepinac, a ujedno je naznačena skupina ljudi koja je radila na njemu.

knez Erwin Lobkowitz« i poziva se na Stanića (1946, 325), no na toj stranici nema takve informacije, što nije čudno za Novaka.

22 HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Sudski stup 6/46, omot 65.88. Dokazni materijali, Stenografski zapisnik suđenja, str. 26–36.

To je pismo, međutim, iznimno važno zbog svojega sadržaja, što je bilo zanemareno jer ga je komunistički sud upotrijebio, tj. zlorabio u političke svrhe, čemu je služilo sve do danas. Pismo je zapravo stručna analiza pravoslavlja i političke uloge srpskoga svetosavlja od crkvenoga raskola 1054. godine do događaja u Drugom svjetskom ratu te predviđanja daljnje sudbine Hrvata ako pobijedi velikosrpska četnička ideja. Pismo je utoliko i osvjetljavanje velikosrpske ideje o srpskom teritoriju bez prisutnosti drugih nacija i četničkih aktivnosti usmjerenih na uništenje hrvatskoga, po tadašnjoj nomenklaturi katoličkoga, i muslimanskoga stanovništva na zamišljenom srpskom prostoru. Potreba za takvim rasvjetljavanjem i tumačenjem bila je utoliko veća što su zapadni saveznici od početka rata čvrsto vjerovali da su četnici njihovi saveznici u borbi protiv Nijemaca. Zato se u pismu izrijekom navodi da se ne razmatra budućnost katoličkih Hrvata ako pobijedi boljševička ideja, jer »komunistički teror nije ni na jednom mjestu izvođen takovom strahotom i [...] nikada nis[u] bili počinjeni takvi pokolji slabih žena i nevine djece, kao što to čine srpski četnici. Dok partizani ubijaju pojedine osobe, koje pripadaju vladajućim krugovima, četnici ubijaju sve, koji su katolici.«²³ Četnici su, dakle, izvršitelji zamišljaja velikosrpsva i svetosavlja. Autori jamče da su argumenti popraćeni pouzdanim izvorima, od fotografija do citata iz službenih dokumenata.

Glavna je teza Pisma izložena u deset točaka.²⁴ Analizira se četničko djelovanje u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, kao i djelovanje srpskoga pravoslavlja kao promicatelja svetosavske ideje kojom se vode i četnici. Glavne su osobitosti toga djelovanja sljedeće:

- a) Cilj je četničke akcije uspostava velike Srbije, bila ona dio Jugoslavije ili ne. U granicama nove Srbije može ostati samo srpsko–pravoslavno pučanstvo, jer u svetosavskom sustavu samo pravoslavac može biti pravi i pouzdani Srbin.²⁵ Zato je četnički program »da se protjera Hrvate i muslimane iz Like, iz sjeverne Dalmacije, iz Bosne i Hercegovine i da se uspostavi jedna država potpunoma srpsko–pravoslavna s oslonom na Srbiju i Crnu Goru« (str. 809).²⁶

23 Izvještaj nadbiskupa Stepinca navodno upućen Vatikanu 18. svibnja 1943. godine. HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske. 6.3. Dosje A. Stepinac. Sudski stup 6/46, omot 65.88. Dokazni materijali, str. 26.

24 U hrvatskoj inačici ima samo 9 točaka.

25 Bit srpskoga svetosavlja i njegova uloga u nacionalnom oblikovanju srpstva i u razvoju ideologije velikosrpsva već odavno je intrigiralo hrvatske znanstvenike i pisce. Ono u čemu se stariji i suvremeni autori slažu jest to da je odlučujuću ulogu u tom imala srednjovjekovna dinastija Nemanjića, ali i prisutnost višestoljetne turske vlasti na području Balkana. Bitna je uloga te dinastije u tom što je ne samo stvorila jaku srpsku državu, nego i srpsku Crkvu (1219.), osebujnu po štovanjima svojih svetaca i kućnih zaštitnika, tako da se može govoriti o posebnoj srpskoj kršćanskoj tradiciji, koju sama ta crkva naziva i slavi kao "svetosavlje". Spominjem samo neke od autora koji su u tom području dali bitan doprinos: Pilar, 1943; Hadrovics, 2000; Džaja, 1992; Matijević, 2001; Krišto, 2008; Lemajić, 2014.

26 O četničkom pokretu i djelovanju četnika usp. Jelić–Butić, 1979; Tomasevich, 1979; Dizdar i Sobolevski, 1999; Dizdar, 2002; Dizdar, 2006.

- b) »Stvaranje homogene pravoslavne države treba postići likvidacijom svih onih koji nisu pravoslavni, a prije svega čišćenjem katolika iz hrvatskih predjela, anektiranih toj državi« (str. 810–811).²⁷
- c) Kartografski prikaz Velike Srbije obuhvaća dijelove mađarskoga, bugarskoga, albanskoga i talijanskoga posjeda i veći dio hrvatskih krajeva. Hrvatsku treba svesti na otprilike 10% današnjega hrvatskoga područja, tj. na prostor koji bi se mogao »obuhvatiti pogledom sa zvonika zagrebačke katedrale« (str. 811–812).²⁸
- d) Čišćenje teritorija od katolika i muslimana trebalo bi biti izvedeno na tri načina: masovnim pokoljem hrvatskog pučanstva; radikalnom pljačkom koja će uzrokovati glad, smrt i protjerivanje iz vlastitih domova (str. 812–813); prisilnim prijelazima na srpsko pravoslavlje, koji se događaju osobito u Dalmaciji (str. 813–814).
- e) Velikosrbi gaje veliku mržnju prema katolicizmu i Katoličkoj crkvi te katolike izjednačuju s komunistima, klerikalcima, ustašama i sl. (str. 814–815).²⁹

U točki 8 donose se primjeri te mržnje iz dalje i bliže prošlosti (str. 815–817). Vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera prikazivali su »moralnim čudovištem, što je izmislila velikosrpska propaganda« (Grijak, 2001; Jurišić, 1999). Svećenika Zvonimira Bralu ta je propaganda optužila da je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske vlastitom rukom ubio u selu Alipašin Most kod Sarajeva izvjesne Srbe. Takvo se izmišljanje nastavilo i nakon što je hrvatska vlada osudila na smrt krivca toga žalosnoga događaja (str. 31). U jednim četničkim novinama kleveće se papinstvo i katolicizam uspoređujući ih s otrovom koji »kap po kap kroz vjekove truje hrvatski narod prodirući u najskrivenije ćelije njegovog moralnog bića«. Za sve što nije valjalo u bivšoj Jugoslaviji, kao i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, velikosrbi optužuju »papinstvo, rimski katolicizam to strano drvo na srpskoj zemlji, koje treba o[d]sjeći i uništiti, ako srpski narod hoće biti sretan i slobodan«. ³⁰

27 Uistinu je postojao konkretan program koji je nosio i takvo ime: "Homogena Srbija", a izradio ga je 30. lipnja 1941. bosanski Srbin, po zanimanju pravnik, Stevan Moljević. Najnoviju studiju o tom problemu napisao je Stjepan Lozo (2018).

28 O velikosrpskim projektima tijekom povijesti usp. Čović, 1991. U devedesetim godinama 20. stoljeća idealna je granica bila Virovitica–Karlovac–Karlobag (usp. Stanišić, 2000).

29 Mržnja nije statička kategorija, nego ona opstaje konstantnim raspirivanjem u dva stadija: objekt mržnje se prikazuje nevrijednim, ništavnim, zločinačkim, dakle vrijednim prijezira, raznim promidžbenim sredstvima, lažima, krivotvorinama, klevetama i uveličavanjem svojih žrtava koje se pripisuju narodu prema kojemu je mržnja okrenuta. Svrha je takva raspirivanja mržnje poticanje osvetničkih nagona. Druga je faza izvođenje uništenja tako prikazana objekta mržnje. Takvi su se dinamizmi lako iščitavali iz podizanja antihrvatske histerije tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća, koje je završilo fazom vojnoga napada na Hrvate i pokušajem njihova uništenja putem zločina i progona početkom devedesetih godina (usp. Grmek et al., 1993).

30 U srpskoj je Crkvi sličnih izjava, čak u službenim dokumentima, bilo mnogo (Štefan, 1996; 1999).

Tu je izvor velikosrpske optužbe da je katolički kler izravno odgovoran i da je izravno sudjelovao u zločinima protiv Srba u NDH (str. 817).³¹

Ta se mržnja prema katolicizmu i Katoličkoj crkvi ogleda i u rušenju katoličkih crkava, obeščašćenju posvećenih hostija i kaleža, klanju katoličkih vjernika, svećenika i časnih sestara, nerijetko »noseći danju na kapi četničke oznake, to jest mrtvačku lubanju, a u džepu crvenu zvijezdu, a noću obrnuto« (str. 817–818).³²

Ta mržnja datira još iz turskih vremena. Katolički pisci iz 14. stoljeća tužili su se na to da su katolici u Srbiji bili progonjeni, da su se osnivale šizmatске biskupije i manastiri u do tada katoličkim krajevima, a oni »crkve latina rušahu i razarahu, svećenike napadahu i zarobljavahu, mnogo zla činjahu« (str. 820), a pisci iz 17. stoljeća da su pravoslavni šizmatici »gori od Turaka«. Politička prevlast pretvorila se u prijelaz »čitavih katoličkih krajeva na orijentalnu šizmu« (str. 821) (Draganović, 1991).

U bivšoj Jugoslaviji srpska je crkva činila izniman napor u novcu i ljudstvu da što veći broj katolika prijede na pravoslavlje. Budući zagrebački mitropolit Dositej otišao je čak u potkarpatsku Rusiju i Čehoslovačku Republiku, gdje je »preveo više od 100.000 grkokatolika na šizmu« (str. 821).³³ Drugi su slične napore imali u Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, tako da su katolici miješanim brakovima i drugim poticajima izgubili oko 200.000 vjernika (str. 821) (Šimrak, 1926; 1935).

Zaključak je razmatranja tih procesa sljedeći:

Napredovanje istočne šizme u katoličke redove prijete danas s punom ozbiljnošću da postigne svoje mračne ciljeve. Pobjeda veliko-srpske ideje značila bi uništenje katolicizma na sjeverozapadnom Balkanu, u Državi Hrvatskoj. Navedeni nam dokumenti ne ostavljaju nikakove dvojbe. Što više, nema nikakove dvojbe, da bi tako kobni događaj imao i daljnje posljedice daleko preko granice Hrvatske. Valovi ortodoksnog i ofenzivnog bizantizma udarali bi o granice Italije, dok se do sada razbijaju o hrvatsko predzidje (str. 822).

Tu se, na kraju, pokazuje i uloga hrvatske države: »Prema prirodnom poretku stvari [...] napredak je katolicizma usko povezan uz napredak Hrvatske Države, njegov opstanak uz njezin opstanak, njegov spas uz njezin spas«. Autori su uvjereni da bi propast hrvatske države bio vrlo poguban: »njezinom propašću ili fatalnim smanjenjem [...] ne bi bilo uništeno samo onih cca. 240.000 prelaznika sa srpskog pravoslavlja, nego i čitavo katoličko pučanstvo tolikih teritorija sa svim svojim crkvama i svojim samostanima« (str. 823).

31 Takvu je optužbu srpski patrijarh Irinej sa svojim Sinodom ponovio i u pismu papi Franji 30. travnja 2014. Tekst pisma dostupan je u srbijanskim medijima, uglavnom mrežno, primjerice na portalu *Srbija danas* (Anon., 2016). Iako nema izravne potvrde da bi taj tekst medijima predala Srpska pravoslavna crkva, ona ga dosad nije zaniijekala pa ga s tom pretpostavkom i smatram autentičnim.

32 Takva su postupanja doslovce preslikana u ponašanju srpske vojske i paravojnih formacija koje su došle iz Srbije u vrijeme najnovijega napada na Hrvatsku i Hrvate u bivšoj Jugoslaviji na početku devedesetih godina 20. stoljeća (usp. Tomanić, 2001).

33 Naravno da je zbog toga u Srpskoj pravoslavnoj crkvi slavljen kao izvršitelj zapovijedi: "Idite i krstite ih", kako se može vidjeti na nekim srpskim portalima. Usp. Dočkal, 1942; 1943.

Zaključak

U ovoj smo raspravi dobili odgovore na najvažnija pitanja vezana za navodno pismo nadbiskupa Stepinca papi datirano 18. svibnja 1943. godine. Iako se nadbiskup mogao lako složiti s tvrdnjama pisma da su katolici na prostorima na kojima su živjeli imali vrlo loših iskustava sa srpskim pravoslavljem, osobito u vrijeme življenja u zajedničkoj državi i u ratu koji je tada bio u svojoj punoj razornoj snazi, nije mogao prihvatiti njegovo autorstvo, jer tekst koji mu je pokazan jednostavno nije pisao. Utoliko su i autori koji su to pismo ocijenili autentičnim pogriješili, pokazujući dodatno i površnost kojom su pristupali dokumentima i zamršenim povijesnim prilikama.

Komunističke su vlasti zlorabile to pismo izvlačeći iz njega ono čime su mislili da mogu teretiti Stepinca, a to je navod u pismu da bi propašću hrvatske države u opasnosti bila i Katolička crkva te gubitak 240.000 prijelaznika s pravoslavlja na katolicizam.

Nedvojbeno je također potvrđeno da je pismo izrađivala skupina hrvatskih ljudi koji su bili povezani s osobljem ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, a rijetki od njih pripadali su ustaškomu pokretu. Glavni organizator skupine koja je bila dio Grupe “Efendija” bio je Krunoslav Draganović, od jeseni 1943. s boravkom u Rimu i povezan s Hrvatskim zavodom sv. Jeronima.

Literatura:

- Akmađža, Miroslav (2010). *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Anon. (1946). [Vijest bez naslova.] *L'Osservatore Romano*, 11 ottobre 1946, str. 1, stupac 3.
- Anon. (2016). Pismo patrijarha Irineja papi Franji u kom govori o Stepincu i o zločinima ustaškog režima. *Srbija danas*, 16. listopada 2016. URL: <https://www.srbijadanas.com/vesti/srbija/ekskluzivno-pismo-patrijarha-irineja-papi-stepinac-je-cutao-kada-su-ustase-ubijale-pravoslavne-2016-10-16> (27.10.2019)
- Blet, Pierre et al. (1975). *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale, édités par: Vol. 9: Annex II*. Città del Vaticano: Libreria editrice Vaticana.
- Čović, Bože (ur.) (1991). *Izvori velikosrpske agresije: Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dizdar, Zdravko (2002). *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.–1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Dizdar, Zdravko (2006). Politički i vojni oblici četništva u Hrvatskoj 1945. godine. U: *1945. — razdjelnica hrvatske povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2006.* (str. 357–381). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Dizdar, Zdravko; Sobolevski, Mihael (1999). *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.–1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Dočkal, Kamilo (1942). Udio Srbske crkve u češkom reformnom pokretu. *Život*, 23(2), 260–293.

- Dočkal, Kamilo (1943). Udio Srbske crkve u češkom reformnom pokretu. *Život*, 24(1), 46–65; 24(2), 134–143.
- Draganović, Krunoslav (1991). *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*. Mostar: Biskupski ordinarijat.
- Džaja, Srećko M. (1992). *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijski period 1463.–1804*. Sarajevo: Svjetlost.
- Grijak, Zoran (2001). *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Grmek, Mirko; Gjidara, Marc; Šimac, Neven (1993). *Etničko čišćenje: Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*. Zagreb: Globus.
- Hadrovics, László (2000). *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Harris, Robin (2016). *Stepinac: His Life and Times*. Leominster: Gracewing.
- Jelić–Butić, Fikreta (1979). *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*. Zagreb.
- Jurišić, Pavo (ur.) (1999). *Josip Stadler: Život i djelo*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija.
- Krišto, Jure (2001). *Sukob simbola: Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Krišto, Jure (2008). Izvori identiteta Hrvata u Bosni i Hercegovini. *Status*, 13, 226–234.
- Krišto, Jure (2018). A useful forgery: The significance of a letter allegedly written by Archbishop Stepinac to the Pope on May 18, 1943. *Review of Croatian History*, 14(1), 295–320.
- Lemajić, Nenad (2014). Rani kontakti Srba i Habzburgovaca (do Mohačke bitke). *Istraživanja*, 25, 73–87.
- Lozo, Stjepan (2018). *Ideologija i propaganda srpskog genocida nad Hrvatima — projekt "Homogena Srbija" 1941*. Split: Naklada Bošković.
- Mandić, Dominik (1991). Moje uspomene na kardinala Stepinca. U: Vinko Nikolić (ur.), *Stepinac mu je ime: Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata: Knjiga prva* (str. 130–140). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Matijević, Zlatko (2001). Političko djelovanje dr. Ive Pilara i pokušaj rješavanja "južnoslavenskog pitanja" u Austro–Ugarskoj Monarhiji (ožujak–listopad 1918.). *Godišnjak Pilar*, 1, 133–170.
- Novak, Viktor (1948). *Magnum crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Zagreb.
- Perić, Ratko (2018). *Nada koja ne postiduje: Duhovne vježbe svećenicima po blaženom Alojziju Stepincu*. Mostar: Crkva na kamenu.
- Pilar, Ivo (1943). *Južnoslavensko pitanje: Prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb: Matica hrvatska. [Kao autor naveden L. V. Südland.]
- Simčić, Milan (2001). Prof. Krunoslav Stjepan Draganović, 1903–1983. U: Jure Bogdan (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901–2001): Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (str. 843–854). Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima.
- Stanić, Milan (ur.) (1946). *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško–križarskim zločincima i njihovim pomagačima*. Zagreb: vlastita naklada.
- Stanišić, Mihailo (2000). *Projekti Velika Srbija*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Šimrak, Janko (1926). Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni. *Katolički list*, 13, 173–179.
- Šimrak, Janko (1935). Arsenije Crnojević i unija.: Na osnovu arhivskih izvora u Zagrebu i Rimu. Zagreb.

- Štambuk–Škalić, Marina (1996). Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca. *Fontes: Izvori za hrvatsku povijest*, 2, 45–312.
- Štefan, Ljubica (1996). *Srpska pravoslavna Crkva i fašizam*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Štefan, Ljubica (1999). *Mitovi i zatajena povijest*. Zagreb: K. Krešimir.
- Tomanić, Milorad (2001). *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*. Beograd: Medijska knjižara Krug.
- Tomasevich, Jozo (1975). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*. Stanford: Stanford University Press.
- Tomasevich, Jozo (1979). Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945. Zagreb: Liber.
- Tomasevich, Jozo (2010a). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press.
- Tomasevich, Jozo (2010b). *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941.–1945: Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: Novi Liber.
- Vrankić, Petar (2014). Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.–1963. u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija. U: Darko Tomašević i Miroslav Akmadža (ur.), *Krunoslav Stjepan Draganović — svećenik, povjesničar i rodoljub: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu 8. — 10. 11. 2013.* (str. 61–156). Zagreb: Glas Koncila.
- Živojinović, Dragoljub R. (1994). *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*. Beograd: Službeni glasnik.

Arhivsko gradivo

HR–HDA Hrvatski državni arhiv

HR–HDA–1561. Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske

Hrvatski zavod svetoga Jeronima

Dnevnik Antuna Wursterera, tajnika hrvatskoga poslanstva pri Svetoj Stolici.

USA–NARA National Archives and Records Administration

USA–NARA–RG 59. General Records of the Department of State.

UK–TNA The National Archives of the United Kingdom

UK–TNA–FO 371/44325, R 5331/850/92.

Solving the Enigma of the Alleged Letter of May 18, 1943 by Archbishop Stepinac to the Pope

Jure Krišto*

Summary

This article provides answers to the most important questions regarding Archbishop Stepinac's alleged letter to the Pope, dated May 18, 1943. Although the Archbishop could easily agree with the general tendency of the letter, as it is a reflection of his judgments, he could not accept authorship thereof, because the letter simply was not his. In addition, the authors who considered the letter to be authentic were mistaken, further demonstrating the superficiality with which the documents and intricate historical circumstances were treated. The example of Jozo Tomasevich was singled out, who, on the basis of certain documents in the British archives, asserted the authenticity of Archbishop Stepinac's alleged letter. His interpretation of the documents proved to be superficial and a product of ideological prejudice.

The Communist authorities misused the letter by extracting from it what they thought could be used against Stepinac, which is the allegation that the Catholic Church would be in danger of losing 240,000 converts from Eastern Orthodoxy to Catholicism if the Croatian state were to collapse.

However, after careful analysis of the actual contents of the letter, originally written in Italian, it proved to be a document of exceptional historiographical value. It is, in fact, a serious analysis of political and wartime circumstances, and of the consequences of ideas stemming from "Saint-Savism (svetosavlje)" and "Great-Serbianism". The letter is, in fact, an expert analysis of the role of the Serbian Church in the events of World War II, and it is a prediction of the further fate of the Croats if the Greater Serbian Chetnik idea is to prevail. The essence of the Greater Serbian idea lies in its genocidal nature, for the realization of the idea involves the physical and spiritual destruction of other faiths and nations so as to erase them from the space that the idea envisions as being Serbian.

Finally, it has been confirmed without a doubt that the letter was produced by a group of Croats who were in Rome at that time (1943), and who were affiliated with the Croatian Institute of St. Jerome or with the staff of the Ministry of Foreign Affairs of the Independent State of Croatia. Their main organizer, a member of the "Efendi Group," was Professor Krunoslav Draganović, Ph.D., and the purpose of the letter was to convince the Allies that it would be disastrous for the Croatian people to be again forced into a single state together with the Serbs.

Key words: Stepinac; forged letter; trial; Serbian Orthodox Church; religious reaffiliation; Chetniks; crimes; Catholicism; Eastern Orthodoxy

* Jure Krišto, Ph.D., Full Profesor — Retired, Croatian Institute of History. Address: Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: jukristo@gmail.com